

دانشگاه پیام نور
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه
برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد
رشته تاریخ تشیع
گروه الهیات

عنوان پایان نامه:
اوضاع سیاسی، اجتماعی و مذهبی همدان در دوران
اول قاجار با تاکید بر اوضاع مذهبی

حبیب شرفی صفا

استاد راهنما:
دکتر سید حسن قریشی

استاد مشاور:
دکتر علیرضا علی صوفی

پائیز ۹۲

تقدیم به پدر و مادر و خواهران مهربانم

سپاسگزاری

خداوند را شاکرم که جسارت انتخاب راهی را به من داد که سرنوشتم را تغییر داد و چراغ راه آینده ام گشت و خداوند را سپاسگذارم که عشق در این راه هر روز و هر روز بیشتر و بیشتر و عزمم در پیمودن راهش را سخته گشت.

قبل از هر کسی باید از اساتید بزرگوارم دکتر قریشی و دکتر صوفی که زحمت راهنمایی و مشاوره بنده در این رساله را بر عهده داشتند نهایت قدردانی را به عمل آورم که همواره با صبر و حوصله ای توصیف ناپذیر بنده را در این امر مهم یاری نمودند. و همچنین باید از دوست و استاد بزرگوارم دکتر یزدان فرخی تشکر نمایم که در طول این رساله همواره لطف این بزرگوار شامل حال بنده بوده است، هر چند هرگز فرصت شاگردی ایشان پشت نیمکتهای کلاشان را نداشتم اما در این مسیر دشوار همواره از راهنمایی هایشان بهره بردم.

و اما تشکر می کنم از دوست و استاد عزیزم جناب آقای محمد یزدانی در سازمان اسناد و کتابخانه ملی مرکز همدان که مشوق بنده در این رساله بوده و با محبت های بسیار این بزرگوار توانستم قدم در این مسیر سخت بگذارم و باز هم با راهنمایی های ایشان بوده که عزمم را در این راه را سخته نمود. و همینطور سپاس فراوان دارم از استاد عزیزم ابوالفتح مومن که بنده افتخار آشنایی و شاگردی ایشان را داشته ام و از راهنمایی های بسیار ارزنده ایشان در این پژوهش بسیار بهره بردم.

و در آخر باید از مسئولین محترم کتابخانه دانشگاه پیام نور مرکز تهران جنوب و معاونت آن خانم اعظم بشر دوست که نهایت همراهی و همدلی را با بنده داشتند صمیمانه قدردانی می نمایم.

چکیده

در این پژوهش، اوضاع سیاسی (قراگوزلوها) - اجتماعی و مذهبی همدان در دوران اول قاجار با تاکید بر وضعیت مذهبی بخصوص اهل تشیع مورد بحث و بررسی قرار گرفته و به افراد و گروهایی که به نوعی در ارتباط با شیعیان بوده اند پرداخته شده است. وضعیت مذهبی همدان در دوران قاجاریه را دو گروه تشکیل میدادند: (۱) مسلمانان (۲) غیرمسلمانان (اهل کتاب). در گروه نخست مسلمانان بودند که اهل تصوف، اصولیون و اخباریون را شامل می شد و در دوره قاجاریه نقش مهمی در تاریخ این ناحیه ایفا کردند و در گروه دوم غیر مسلمانان یا همان اقلیت دینی ساکن شهر بودند که از سالها قبل حتی پیش از ورود اسلام، در این ناحیه حضور داشتند و در دوره قاجاریه همچنان از نفوذ و قدرت فراوانی برخوردار بودند. بنیان اصلی این پژوهش به بررسی هریک از این گروهها در دوره اول قاجاری با تأکید بر روابط و تقابل آنان استوار است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می دهد حضور طولانی مدت گروههای دینی در این شهر زمینه های مساعدی برای حضور گروههای دینی جدیدی در دوره قاجاریه فراهم ساخته بود و موجب یک نوع همزیستی مسالمت آمیز شده بود. بیشتر وقایع و حوادثی هم که در این دوره به وقوع پیوست ریشه در منافع و جایگاه حکام محلی و حکام منطقه ای و عاملان مذهبی داشته است. کلیدواژه‌ها: اوضاع سیاسی، اوضاع اجتماعی، اوضاع مذهبی، همدان، قاجاریه، تشیع، اقلیت‌ها.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه
۴.....	فصل اول: کلیات تحقیق
۵.....	۱-۱- بیان مسأله:
۶.....	۲-۱- سؤالات اصلی:
۶.....	۳-۱- فرضیه ها :
۶.....	۴-۱- ضرورت انجام تحقیق:
۶.....	۵-۱- پیشینه تحقیق:
۷.....	۶-۱- روش انجام تحقیق:
۷.....	۷-۱- نتایج حاصل از پژوهش:
۷.....	۸-۱- نقد و بررسی منابع و مأخذ:
۱۸.....	فصل دوم: همدان در دوره قاجاریه
۱۸.....	(اوضاع اجتماعی - سیاسی)
۱۹.....	بخش اول
۱۹.....	۱-۲- اوضاع اجتماعی
۱۹.....	۱-۲- (۱- موقعیت جغرافیایی همدان:
۲۰.....	۲- ۱- ۲) وجه تسمیه همدان:
۲۱.....	۲- ۱- ۳) بنای شهر همدان :
۲۲.....	۲- ۱- ۴) وضعیت اجتماعی همدان :
۲۵.....	۲- ۱- ۴- ۱) دولتیان :
۲۷.....	۲- ۱- ۴- ۲) خوانین:
۲۹.....	۲- ۱- ۴- ۳) اعیان و اشراف :

- ۲۹..... (۴-۱-۲) روحانیت :
- ۳۱..... (۵-۱-۲) کشاورزان و کارگران :
- ۳۲..... (۶-۱-۲) اقلیت های مذهبی :
- ۳۵..... بخش دوم
- ۳۵..... ۲-۲- اوضاع سیاسی (قراگوزلوها)
- ۳۵..... (۱-۲-۲) خاندان قراگوزلو :
- ۳۶..... (۲-۲-۲) محمد حسین خان قراگوزلو :
- ۳۷..... (۳-۲-۲) سرتیپ رستم خان قراگوزلو:
- ۳۷..... (۴-۲-۲) سرتیپ «علی خان» نصره الملک قراگوزلوی همدانی :
- ۳۸..... (۵-۲-۲) سرتیپ «نبی خان» قراگوزلو :
- ۳۸..... (۶-۲-۲) میرزا محمدخان ناصرالملک (اول) همدانی:
- ۳۹..... (۷-۲-۲) سرتیپ عبدالله خان صارم الدوله قراگوزلو:
- ۴۰..... (۸-۲-۲) سرتیپ فضل الله خان قراگوزلو شورینی :
- ۴۰..... (۹-۲-۲) امیر علی نقی سرتیپ قراگوزلو :
- ۴۱..... (۱۰-۲-۲) ناصرالملک دوم :
- ۴۱..... (۱۱-۲-۲) امیر افخم شورینی (حسام الملک دوم):
- ۴۳..... (۱۲-۲-۲) غلامرضا احتشام الدوله:
- ۴۴..... فصل سوم: تصوف
- ۴۵..... بخش اول
- ۴۵..... ۱-۳- سلسله نعمت اللهیه
- ۴۵..... (۱-۱-۳) واژه تصوف :
- ۵۱..... (۳- ۱- ۳) شرح احوال نعمت الله ولی :
- ۵۴..... (۴- ۱- ۳) انتقال سلسله نعمت اللهی دکن به ایران :

- ۵۶..... (۵- ۱- ۳) تصوف در همدان :
- ۵۷..... (۶- ۱- ۳) مجذوبعلی شاه کبودرآهنگی :
- ۶۲..... (۷- ۱- ۳) مولانا فخرالدین عبدالصمد همدانی :
- ۶۴..... (۸- ۱- ۳) آخوند ملاّ ولی الله همدانی :
- ۶۵..... (۹- ۱- ۳) میرزا علیخان دولوی قاجار (صفا علیشاه) :
- ۶۷..... (۱۰- ۱- ۳) انجمن اخوت :
- ۷۰..... (۱۱- ۱- ۳) اخوت و فراماسونری :
- ۷۴..... (۱۲- ۱- ۳) مجلس فواید عمومی :
- ۷۸..... بخش دوم
- ۷۸..... ۲-۳- سلسله کوثریه
- ۷۸..... (۱-۲- ۳) انشعاب در سلسله نعمت اللهیه :
- ۷۹..... (۲-۲- ۳) حاج ملاّ محمد رضا همدانی (کوثر علیشاه) :
- ۸۲..... (۳-۲- ۳) اختلافات آئینی :
- ۸۳..... (۴- ۲- ۳) زمینه های درگیری متشرعه و متصوفه :
- ۸۵..... (۵- ۲- ۳) مصائب العلماء :
- ۸۷..... (۶- ۲- ۳) واقعه متصوفه و متشرعه:
- ۹۳..... (۷- ۲- ۳) حاج میرزا علی نقی (جنت علیشاه) :
- ۹۵..... (۸- ۲- ۳) حاج میرزا رضا همدانی (واعظ) :
- ۹۷..... (۹- ۲- ۳) صمد علیشاه خوئی :
- ۹۸..... (۱۰- ۲- ۳) سید اسدالله یزدی (ظهور علیشاه) :
- ۹۸..... (۱۱- ۲- ۳) میر سلام الله موسوی (مجذوب علیشاه) :
- ۹۹..... (۱۲- ۲- ۳) فتح الله خان مراغه ای (ظفرعلیشاه) :
- ۱۰۰..... (۱۳- ۲- ۳) رضا قلی میرزا (مجنون علیشاه) :

- ۱۰۱ ۳-۲-۱۴) حاج میرزا عبدالوهاب معین العلماء (فخرالمآلهین):
- ۱۰۱ ۳-۲-۱۵) معین العلماء محمد حسین پیر لقب شریعتی (محبوبعلیشاه):
- ۱۰۱ ۳-۲-۱۶) علی اصغر ملک نیا (ناصر علیشاه):
- ۱۰۱ ۳-۲-۱۷) میرزا علی خان خلوتی (نصرت علیشاه):
- ۱۰۲ ۳-۲-۱۸) میرزا حسن اصفهانی (صفی علیشاه):
- ۱۰۲ ۳-۲-۱۹) شیخ کاظم مجذوبی (محتاج علیشاه):
- ۱۰۲ ۳-۲-۲۰) آقا فیروزی:
- ۱۰۲ ۳-۲-۲۱) سیر خانقاه در همدان:
- ۱۰۵ بخش سوم
- ۱۰۵ ۳-۳-۱) اهل حق
- ۱۰۵ ۳-۳-۱) پیشگفتار:
- ۱۰۶ ۳-۳-۲) مقدمه:
- ۱۰۶ ۳-۳-۳) تاریخ پیدایش و گسترش آئین اهل حق:
- ۱۰۸ ۳-۳-۴) در تفاوت علی الهی و اهل حق:
- ۱۰۹ ۳-۳-۵) شاه خوشین:
- ۱۱۱ ۳-۳-۶) بابا طاهر همدانی: (۳۹۰ - ۴۵۰هـ):
- ۱۱۳ ۳-۳-۷) عین القضاة همدانی (۵۲۵ - ۴۹۲هـ):
- ۱۱۵ ۳-۳-۸) سید موسی علوی بوزنجی (۶۸۶ - ۷۰۷هـ):
- ۱۱۵ ۳-۳-۹) سید عیسی بوزنجی همدانی (۷۰۷ - ۷۵۴هـ):
- ۱۱۵ ۳-۳-۱۰) سلطان اسحق علوی بوزنجی (۷۵۴ - ... هـ):
- ۱۱۹ بخش چهارم
- ۱۱۹ ۳-۴-۱) خاکسار حیدری
- ۱۱۹ ۳-۴-۱) ملامتیان:

- ۱۲۰ ۳- ۴- ۲) قلندران :
- ۱۲۲ ۳- ۴- ۳) جویقها:
- ۱۲۳ ۳- ۴- ۴) جلالیه :
- ۱۲۳ ۳- ۴- ۵) خاکساریه :
- ۱۲۶ ۳- ۴- ۶) خاکسار و اهل حق :
- ۱۲۸ ۳- ۴- ۷) حیدریه :
- ۱۲۹ ۳- ۴- ۸) خاکسار حیدری :
- ۱۳۱ ۳- ۴- ۹) دوده عجم :
- ۱۳۳ ۳- ۴- ۱۰) وقایع حیدری - نعمتی همدان:
- ۱۴۱ فصل چهارم: مشرعین
- ۱۴۲ بخش اول: اصولیون
- ۱۴۲ ۴- ۱- ۱) اصولی و اخباری :
- ۱۴۵ ۴- ۱- ۲) سیر تشیع همدان تا قاجاریه :
- ۱۴۶ ۴- ۱- ۲- ۱) نهاد وکالت در همدان:
- ۱۴۹ ۴- ۱- ۲- ۲) علویان همدان:
- ۱۵۳ ۴- ۱- ۳) آیت الله شیخ علی دامغانی :
- ۱۵۵ ۴- ۱- ۴) آخوند ملاّ عبدالله بروجردی :
- ۱۵۶ ۴- ۱- ۴) واقعه مدرسه :
- ۱۵۸ ۴- ۱- ۵) سید عبدالمجید مجتهد (فاضل گروسی):
- ۱۵۹ ۴- ۱- ۶) شیخ محمد باقر بهاری :
- ۱۶۳ ۴- ۱- ۷) آخوند ملاّ علی معصومی :
- ۱۶۴ ۴- ۱- ۸) حوزه های علمیه :
- ۱۶۵ ۴- ۱- ۸- ۱) مدرسه علمیه زنگنه :

- ۱۶۸..... ۴ - ۱ - ۸ - ۲) مدرسه علمیه آخوند :
- ۱۷۰..... ۴ - ۱ - ۸ - ۳) مدرسه علمیه دامغانی :
- ۱۷۱..... ۴ - ۱ - ۸ - ۴) مدرسه کوچک :
- ۱۷۲..... ۴ - ۱ - ۸ - ۵) بزرگان و علمای حوزوی همدان :
- ۱۷۴..... بخش دوم : اخباریون
- ۱۷۴..... ۴-۲-۱- شیخیه
- ۱۷۴..... ۴ - ۲ - ۱ - ۱) پیدایش شیخیه:
- ۱۷۷..... ۴ - ۲ - ۱ - ۲) شیخ احمد احسائی :
- ۱۸۰..... ۴ - ۲ - ۱ - ۳) سید کاظم رشتی :
- ۱۸۱..... ۴ - ۲ - ۱ - ۴) میرزا کریم کرمانی :
- ۱۸۳..... ۴ - ۲ - ۱ - ۵) شیخی و بالاسری :
- ۱۸۴..... ۴ - ۲ - ۱ - ۶) شیخیه همدان :
- ۱۹۳..... ۴ - ۲ - ۱ - ۷) آخوند محمد حسین اردستانی :
- ۱۹۷..... ۴ - ۲ - ۱ - ۸) محمدباقر جندق آبادی :
- ۱۹۹..... ۴ - ۲ - ۱ - ۹) ورود محمد کریمخان به همدان :
- ۲۰۱..... ۴ - ۲ - ۱ - ۱۰) کتاب عبرة لمن اعتبر :
- ۲۰۳..... ۴ - ۲ - ۱ - ۱۱) واقعه اتهام به شیخیه :
- ۲۰۵..... ۴ - ۲ - ۱ - ۱۲) واقعه مجلس ختم :
- ۲۰۸..... ۴ - ۲ - ۱ - ۱۳) وقایع بعد از فوت آخوند ملا عبدالله:
- ۲۰۹..... ۴-۲-۱- ۱۴) وقایع عید فطر:
- ۲۲۴..... ۴-۳-۱- باییه و بهائیه
- ۲۲۴..... ۴-۳-۱- ۱) پیدایش باییه و بهائیه :

- ۲۲۷ سید علی محمد شیرازی (۱۲۶۶ - ۱۲۳۵ هـ.ق): (۲-۱-۳-۴)
- ۲۲۹ میرزا حسینعلی نوری (۱۳۰۹ - ۱۲۳۳ هـ.ق): (۳-۱-۳-۴)
- ۲۳۲ طاهره قزوینی (قره العین): (۴-۱-۳-۴)
- ۲۳۳ بابیه در همدان: (۵-۱-۳-۴)
- ۲۳۵ بهائیت همدان: (۶-۱-۳-۴)
- ۲۴۶ فصل پنجم: اقلیت ها
- ۲۴۷ ۱-۵- بخش اول: یهودیت
- ۲۴۷ ۱-۵- ۱) پیدایش یهودیت در همدان:
- ۲۴۹ ۱-۵- ۲) جمعیت یهودیان همدان:
- ۲۵۲ ۱-۵- ۳) گویش یهودیان همدان:
- ۲۵۵ ۱-۵- ۴) محله:
- ۲۵۸ ۱-۵- ۵) وقایع یهودیان و مسلمانان:
- ۲۶۹ ۱-۵- ۶) مکانها و اجتماعات مذهبی:
- ۲۶۹ ۱-۵- ۱-۶- ۱) کنیسه:
- ۲۷۱ ۱-۵- ۲-۶- ۱) مقبره «استر» و «مردخای»:
- ۲۷۶ ۱-۵- ۳-۶- ۱) اعیاد:
- ۲۷۸ ۱-۵- ۴-۶- ۱) جشن پوریم:
- ۲۷۹ ۱-۵- ۷-۱) تجارت و اقتصاد:
- ۲۸۰ ۱-۵- ۱-۷- ۱) بازار همدان:
- ۲۸۱ ۱-۵- ۲-۷- ۱) خدمات مالی و بانکی:
- ۲۸۲ ۱-۵- ۳-۷- ۱) دوره گردها:
- ۲۸۳ ۱-۵- ۸-۱) آموزش:
- ۲۸۳ ۱-۵- ۱-۸- ۱) آموزش سنتی:

- ۲۸۳ (۲-۸-۱-۵) آموزش مدرن : (مدرسه آلیانس).....
- ۲۹۱ بهداشت : (۹-۱-۵)
- ۲۹۱ طبابت : (۱-۹-۱-۵)
- ۲۹۴ بخش دوم
- ۲۹۴ ۲-۵-ارامنه
- ۲۹۴ ۱-۲-۵ (مقدمه) :
- ۲۹۴ ۲-۲-۵ (ارامنه همدان) :
- ۲۹۸ ۳-۲-۵ (تجارت و اقتصاد) :
- ۳۰۰ ۴-۲-۵ (کلیسای گریگوری استنجان) :
- ۳۰۲ بخش سوم
- ۳۰۲ ۳-۵-میسوینرها
- ۳۰۲ ۱-۳-۵ (آغاز فعالیت های میسیونری) :
- ۳۰۳ ۲-۳-۵ (شکل گیری میسیونرها در ایالت متحده آمریکا) :
- ۳۰۴ ۳-۳-۵ (آغاز فعالیت های میسیونری در ایران) :
- ۳۰۵ ۴-۳-۵ (زمینه های حضور در دوره قاجاریه) :
- ۳۰۷ ۵-۳-۵ (رابطه با استعمار) :
- ۳۰۸ ۶-۳-۵ (کانون های مورد توجه میسیون ها در ایران) :
- ۳۱۰ ۷-۳-۵ (آغاز فعالیت در همدان) :
- ۳۱۱ ۸-۳-۵ (فعالیت های پزشکی و درمانی میسیون مسیحی در همدان) :
- ۳۱۴ ۱-۸-۳-۵ (بیمارستان آمریکایی همدان) :
- ۳۱۵ ۲-۸-۳-۵ (آموزشگاه تعلیم پزشکی همدان) :
- ۳۱۵ ۹-۳-۵ (مدارس) :
- ۳۱۹ ۱-۹-۳-۵ (مدرسه هوهانس) :

- ۳۱۹ (۲-۹-۳-۵) مدرسه هاوکس (۱۸۸۰م. / ۱۲۹۸ق.):
- ۳۲۰ (۳-۹-۳-۵) مدرسه مونتگمری (۱۸۸۲م. / ۱۳۰۰ق.):
- ۳۲۲ (۱۰-۳-۵) کنفرانس ۱۹۳۳ :
- ۳۲۳ (۱۱-۳-۵) تأسیس کلیسای پروتستان :
- ۳۲۴ (۱۲-۳-۵) کلیسای انجلی :
- ۳۲۶ حاصل سخن
- ۳۲۹ کتابنامه

مقدمه

یکی از مناطق تاریخی و از جمله پایتخت های باستانی ایران، همدان یا همان «اکباتانا»ی باستانی است که تاریخی به طول پیدایش تمدن در ایران دارد. با آغاز گسترش سرزمین های اسلامی و هجوم اعراب به مرزهای ایران و شکست ایرانیان در جنگ نهاوند، همدان از نخستین شهرهای ایران بود که به تصرف اعراب درآمد و اسلام در این ناحیه نفوذ کرد. این شهر در دوره اسلامی همچون گذشته توانست موقعیت برتر خود را در مرزهای غربی ایران حفظ کند و مورد توجه حکمرانان اسلامی قرار گیرد.

با روی کار آمدن حکومت صفویه و حمایت های گسترده پادشاهان این سلسله از تشیع و اماکن مقدسه شیعیان، موجب مسافرت شمار زیادی از دوست داران ائمه اطهار به عتبات عالیات گشت و همدان به دلیل قرار گرفتن در مسیر تردد این کاروانها و گروه ها و همینطور نزدیکی به عراق، هرچه بیشتر بر موقعیتش افزوده شد. این وضعیت همچنان ادامه یافت و با تسلط آقا محمد خان قاجار بر ایران و تشکیل حکومت قاجاریه، همدان علاوه بر اینکه به یکی از مراکز قدرت سیاسی در ایران تبدیل شد بلکه به عنوان یکی از مهمترین مراکز تجمع گروه های مذهبی در غرب کشور درآمد و آباستن بسیاری از حوادث دوره قاجاریه گردید.

مجموع این حوادث، وقایع و وضعیت کلی این گروه‌ها در این دوره موضوع بنیادین این رساله قرار گرفت که با وجود اهمیت بسیار آن کمتر بدان توجه شده است و این عامل یکی از مهمترین دلایل کمبود منابع در این زمینه می‌باشد و موجب دشواری بسیاری در امر پژوهش شده است. کمبود منابع در این زمینه تا حدودی نیز به همان دوره قاجاریه و زمان وقوع حوادث مربوط است چرا که در این دوره بنا به دلایل اعتقادی و مذهبی بسیاری از منابع متعلق به گروه‌ها و اقلیت‌ها از بین رفت.

با وجود کمبود منابع و اخبار در باب وضعیت مذهبی منطقه در دوره اول قاجاریه، طرح اولیه این رساله شکل گرفت تا با بضاعت اندک خود ترسیم‌گر گوشه‌ای از حوادث این ناحیه باشد. این منطقه در شکل‌گیری هر رخداد و ادامه آن نقش عمده و مهمی داشته است اما عدم ثبت اخبار و حوادث نقش‌های مهم آن را کمرنگ و یا محو نموده است به همین دلیل کمتر افرادی گام در این مسیر نهاده‌اند.

با توجه به مطالب فوق پژوهش حاضر به بررسی اوضاع سیاسی - اجتماعی و مذهبی همدان در دوره اول قاجاریه می‌پردازد و جهت بررسی دقیقتر این دوره سعی بر این شد که وضعیت مذهبی، مبحث اصلی این پژوهش قرار گیرد تا با محدودتر شدن بررسی، پژوهشی ارزنده ارائه گردد. این پژوهش در پنج فصل اصلی قرار گرفته است که خود به چندین بخش مجزا تقسیم می‌گردد، فصل‌های این پژوهش از قرار زیر می‌باشند:

فصل اول: در این فصل که کلیات پژوهش ما را تشکیل می‌دهد به موضوعاتی از قبیل بیان مسأله، اهمیت موضوع، سؤال و فرضیه، روش تحقیق و سوابق تحقیق و نقد و بررسی منابع پرداخته شده است.

فصل دوم: در این قسمت به وضعیت همدان در دوره قاجاریه پرداخته شده است که در دو بخش مجزا با عنوان اوضاع اجتماعی و اوضاع سیاسی (قراگوزلوها) آمده است. در این فصل سعی در کوتاهی و کلیت مطلب بوده است.

فصل سوم: از این فصل مبحث اصلی پژوهش آغاز شده و بر اساس تقدم و تأخر گروه‌های مذهبی هر یک مورد بررسی قرار گرفته است. در این فصل ابتدا به اهل تصوف پرداخته شده است که خود به چهار گروه تقسیم می‌شوند و هرکدام در بخش جداگانه‌ای در این فصل قرار می‌گیرند، بدین گونه: بخش اول سلسله نعمت‌اللهیه، بخش دوم

سلسله کوثریه، بخش سوم اهل حق، بخش چهارم حیدریه (خاکساریه). باید بدین نکته نیز اشاره کنم که دو فرقه مذهبی اخیر به دلیل ریشه های مشترکی که در دوره قاجاریه می یابند به نوعی مرتبط با هم آمده است.

فصل چهارم: در این قسمت به متشرعین همدان در دوره قاجاریه پرداخته شده است که بخش قابل توجهی از این رساله را شامل میشود و در دو بخش جای میگیرد، که در بخش نخست آن مربوط به اصولیون است و در بخش دوم به اخباریون پرداخته شده است که خود به سه گروه تقسیم می شوند، شیخیه - بابیه و بهائیه. دو گروه اخیر از اخباریون به دلیل قرابت زمانی که با یکدیگر داشته اند و همینطور کمبود منابع و یا به عبارتی کوتاهی فعالیت بابیه در همدان که با فعالیت های بهائیان توأم بوده است، به نوعی تاریخ مشترک یافته اند و لذا این دو گروه در این بخش مشترکاً مورد بررسی قرار گرفته شده است تا مطالب بصورت مفید و جامع در یک بخش قابل دسترسی باشند.

فصل پنجم: در این فصل که در واقع فصل پایانی این پژوهش را شامل می شود به سه گروه از اقلیت های دینی با نفوذ و پر جمعیت این منطقه پرداخته شده است و همینطور نتایج حاصله از پژوهش آمده است. این فصل در سه بخش جای می گیرد: بخش نخست یهودیان، بخش دوم آرامنه و در بخش سوم به میسیونرهای مذهبی ساکن در این ناحیه پرداخته شده است.

در فرجام سخن باید به این نکته اشاره شود که در بخشهایی از این پژوهش خصوصاً در بخش اخباریگری به دلیل کمی منابع و سختی دسترسی به این گونه منابع احساس ضعفی را به این پژوهش وارد ساخت اما با سختی های بسیار منابعی به دست آمده و مورد استفاده قرار گرفت اما در مواقعی این گونه منابع به اندازه ای کم بوده که در بیان بعضی از حوادث و وقایع فقط به یک اثر معتبر در این زمینه تکیه شده است. اگر چه شاید این عامل از بار علمی این پژوهش بکاهد اما در راستای حفظ این منابع ارزنده که در گوشه ای از کتابخانه ها و به دور از دسترسی مورخین قرار گرفته است کاری بس ارزشمند خواهد بود و چه بسا انتقادی بر این پژوهش وارد نخواهد ساخت.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- بیان مسأله:

همدان اولین پایتخت ایران از جمله مراکز عمده فرهنگی، سیاسی در طول تاریخ این کشور به شمار می‌رود. این شهر در ۲۳ هجری از سوی سپاه اسلام فتح شد و در طول تاریخ حکومتگران مختلفی به خود دیده است، از جمله آنان حکومت قاجاریه می‌باشد. دوران قاجاریه همزمان با رشد و گسترش گروه‌های دینی در این ناحیه است که آن را به یکی از مراکز اصلی تجمع این گروه‌ها تبدیل نمود.

از جمله اقلیت‌های با نفوذ و با سابقه در این شهر یهودیان بودند که تا دوران قاجاریه از قدرت و نفوذ بسیاری در این شهر برخوردار بودند و از دیگر گروه‌های با نفوذ و با سابقه این شهر باید به ارامنه اشاره نمود که کمتر در وقایع دوره قاجاریه شهر حضور داشتند و تا حدودی در تعامل با دیگر گروه‌ها به سر می‌بردند.

همدان به دلیل برخورداری از همین تنوع گروهی و نیز پیشینه تاریخی و موقعیت اجتماعی و اقتصادی که از آن برخوردار بود همچنان در دوران قاجاریه نیز مورد توجه رهبران فرق نوظهور اسلامی (شیخیه، بابیه و بهائیه) برای ایجاد محافل و کانونهای جدید قرار گرفت. این منطقه که از قدیم شاهد حضور گروه‌هایی از این نوع بوده است، در دوره قاجاریه وارد مرحله جدیدی در تاریخ خود شد چرا که این گروه‌ها و فعالیتهای آنان در این زمان رو به فزونی نهاد و حوادث و اتفاقاتی نه چندان خوشایند را به وجود آورد و صدماتی را به بنیان این شهر وارد ساخت.

اما با وجود تمامی حوادث و درگیری‌هایی که در این سالها به وقوع پیوست وضعیت جز در مواردی به گونه‌ای نبود که مانع از زندگی مسالمت آمیز این گروه‌ها در کنار یکدیگر باشد، بلکه سالیان سال این گروه‌ها را با آرامشی بسیار در کنار هم قرار داد.

مجموع این حوادث و وقایع که در دوره اول قاجاریه در این شهر به وقوع پیوست و دسته بندی‌های هر یک از گروه‌ها و نقش آنان در این وقایع و وضعیت کلی گروه‌ها و همینطور تعامل و همزیستی آنان موضوع این رساله قرار گرفت تا علاوه بر بررسی اینگونه حوادث در جهت معرفی این گروه‌ها و روشن تر شدن وضعیت آنان در همدان تلاش نماید.

۱-۲- سوالات اصلی:

- ۱) چه عواملی در نفوذ و گسترش گروه های مذهبی در این شهر دخیل بوده اند؟
- ۲) آیا میزان سازش و همزیستی در هر یک از گروه ها به یک اندازه بوده است؟

۱-۳- فرضیه ها:

- ۱) به نظر میرسد پیشینه تاریخی و جغرافیای همدان مهمترین عاملی بوده است که در تمام این دوران توانسته است این گروه ها را در کنار یکدیگر قرار دهد و موجب رشد و نفوذ آنها در این شهر گردد.
- ۲) همواره میزان سازش و همزیستی گروه های مذهبی به یک اندازه نبوده، بعضی از این اقلیت ها همچون یهودیت بیشترین کشمکشها را با دیگر گروه ها داشته اند و گروهی دیگر همچون ارامنه در نهایت همزیستی بوده اند.

۱-۴- ضرورت انجام تحقیق:

از آنجایی که هیچکدام یک از منابعی که در تاریخ محلی همدان به تألیف در آمده مستقلاً به وضعیت مذهبی و گروه های دینی در دوره قاجاریه نپرداخته اند، لذا بنده بر آن شدم تا این مهم را به انجام برسانم و در احیای بخشی از تاریخ این شهر سهیم باشم.

۱-۵- پیشینه تحقیق:

همانطور که اشاره شد تا به حال در وضعیت مذهبی همدان در دوره قاجاریه اثری مستقل تألیف و پرداخته نشده است اما در منابع بصورت پراکنده بدان اشاراتی رفته است. از جمله مورخین محلی که به وضعیت مذهبی همدان در دوره قاجاریه پرداخته، دکتر پرویز اذکایی میباشند که در تاریخ معاصر همدان که به صورت دست نویس می باشد، اشاره ای هرچند کوتاه اما بسیار غنی به وضعیت شیخیه در همدان نموده است. مورخ دیگری هم که در این زمینه اشاراتی دارد مرحوم آیت ا... صابری همدانی می باشد که در «تاریخ مفصل همدان» به وضعیت تشیع و گروه های دینی مختصراً پرداخته است. در بقیه منابع محلی نیز اشاراتی کوتاه شده است، لذا همانطور که اشاره شد حتی یک منبع مستقلی تا به حال در این زمینه به رشته تألیف در نیامده است که همین عامل و علاقه ای که بنده را در این مسیر مصمم به این پژوهش مینمود ضرورت این مهم را نشان میدهد.